

УДК 159.923.2

Н. М. Могилева

асистент кафедри логопедії та спеціальної психології, ДВНЗ Донбаського державного педагогічного університету
Донецька область, м. Слов'янськ, вул. Г. Батюка, 19

ПОТРЕБА У СПІЛКУВАННІ ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються ролі комунікаційних потреб у цілісному процесі формування особистості на різних етапах онтогенезу. Зв'язок є однією з головних умов розвитку дитини. Встановлено, що всебічний розвиток дитини ґрунтується на розвитку культурного та історичного досвіду, чия підтримка є дорослий. Цей процес є складним, організував зв'язок з дорослим відіграє значну роль. Проте, для повного розвитку дитини-дошкільника не тільки процес спілкування з дорослими є важливим, але також спілкування з однолітками відіграє велику роль. Передові методологічні основи ролі необхідності зв'язку та форм дошкільнят зв'язку і дорослих досліджені.

Ключові слова: особистість, потребова сфера, спілкуванні, взаємодія, діяльнісний підхід, суб'єктна активність.

Постановка проблеми. Згідно з поглядами вітчизняних психологів (Л. С. Виготський, А. В. Запорожець, О. М. Леонт'єв, М. І. Лісіна, В. С. Мухіна, С. Л. Рубінштейн, А. Г. узська, О. О. Смирнова, Д. Б. Ельконін та ін.), спілкування виступає в якості одного з основних умов розвитку дитини, найважливішого фактора формування її особистості, нарешті, провідного виду людської діяльності, спрямованого на пізнання та оцінку самого себе посередництвом інших людей. Загальновизнаєно, що всебічний розвиток дитини відбувається на основі освоєння культурно-історичного досвіду, носієм якого є дорослий. Цей процес має складний характер, у ньому неабияку роль грає організоване спілкування дитини з дорослим. Разом із тим, для повноцінного розвитку дошкільника важливий не тільки сам процес спілкування з дорослим, але й також є великою і роль спілкування з однолітками.

Метою статті було дослідити провідні методологічні основи ролі потреби у спілкуванні в цілісному процесі становлення особистості на різних етапах її онтогенезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічну основу дослідження потреби у спілкуванні та взагалі комунікативного розвитку особистості склали фундаментальні положення вітчизняної психології про закони розвитку психіки в онтогенезі (Б. Г. Анан'єв, Л. І. Божович, М. Г. Єлагіна, О. В. Запорожець, О. М. Леонт'єв, М. І. Лісіна, О. О. Люблинська, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін та ін.), вчення про роль суб'єктної активності дитини як фактору психічного розвитку і саморозвитку (К. О. Альбуханова-Славська, О. Є. Дмитрієва, Т. М. Князева, І. Ю. Левченко, О. В. Мамічева, О. О. Медведєва, В. І. Слободчиков, У. В. Ульяновка, Н. В. Шутова та ін.) тощо. Найважливіше значення у розумінні механізмів становлення психіки дитини має теорія діяльності О. М. Леонт'єва, П. Я. Гальперіна. Одна з провідних для теорії особистості тез про те, що окремі індивіди є такими, якою є їх практична діяльність, органічно взаємозв'язана з положенням про те, що ці індивіди розвиваються і формуються у комунікативній взаємодії, завдяки різним взаємовідносинам. Спілкування як діяльність взагалі не лише спосіб буття особистості, що розвивається, але й один з найважливіших способів освоєння людського

життя. Проблема спілкування у зв'язку з його детермінуючим впливом на процес розвитку і формування особистості на різних етапах онтогенезу може бути розглянута у двох аспектах. З одного боку, спілкування — матеріально-практична взаємодія між індивідами і в цьому значенні воно вплетено «в мову реального життя» [7]. Спілкування — компонент, атрибут діяльності як специфічної людської форми активності. Сама діяльність містить в собі об'єктивну необхідність спілкування між індивідами у формі «обміну» здібностями, знаннями, досвідом, результатами діяльності і т.д. Будучи безпосередньо вплетеним в різні види діяльності в якості їх істотного і обов'язкового моменту, спілкування включене в процес детермінації розвитку особистості до суспільних знань та засвоєння суспільного досвіду, як умови розвитку мислення підкреслював О. М. Леонт'єв. У працях Б. Г. Ананьєва спілкування виступає як одна з форм життєдіяльності, умова соціальної детермінації розвитку особистості, формування психіки людини.

Отже, реалізація принципу діяльності щодо розвитку особистості припускає аналіз детермінуючого впливу на неї та на її самосвідомість суб'єкт-суб'єктних стосунків. При такому аналізі враховується той факт, що суспільно-історичний досвід людства реально представлений не лише предметно — у пам'ятниках культури і мистецтва і т. д., але і суб'єктивно — в живому досвіді реально існуючих індивідів. У свою чергу, розвиток особистості в діяльності з'являється як привласнення нею своїй громадській суті, втіленому не лише в предметах та способах операції з ними, але і в досвіді живих людей. Діяльність служить тією загальною формою буття людини, за допомогою якої індивід привласнює свою суспільну суть одночасно і предметно, через взаємодію з предметним світом, і суб'єктно, тобто, через взаємодію з іншими індивідами [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. В науці висловлювалася також думка про спілкування як про обмін інформацією, про комунікацію у вузькому значенні слова, тобто, перш за все мається на увазі той факт, що в ході спільної діяльності люди обмінюються між собою різноманітними уявленнями, ідеями, інтересами, настроями і т.д. Все це можна розглядати як інформацію [5]. Виходячи з цього, робляться висновки, що дозволяють інтерпретувати весь процес людської комунікації у термінах теорії інформації. Однак, більшість дослідників визнають, що такий підхід неможна розглядати як методологічно коректний, бо в ньому опускаються деякі важливі характеристики саме людської комунікації, що не зводяться тільки до передачі інформації. Тому, не виключаючи можливості застосування деяких положень теорії інформації, при описанні комунікативної сторони спілкування, вони вказують на необхідність виявити специфіку самого обміну інформацією, що дійсно присутній у випадку комунікації між двома людьми.

Проблема спілкування виступає в психології ще в одному аспекті. Він пов'язаний з тим, що спілкування як міжособистісна взаємодія виступає змістом однієї з фундаментальних людських потреб — потреби в особі іншого індивіда. І якщо при розгляді першого з позначених аспектів головним в розвитку особистості виступає момент зовнішньої детермінації, що йде з боку об'єктивних умов і форм життєдіяльності людини, то при розгляді другого аспекту центр тяжіння переміщається у бік самої особистості, до її власної активності і можливостей, тобто, до внутрішніх детермінант розвитку. Цей аспект проблеми спілкування виступає як власне психологічний, оскільки предметом розгляду виявляється мотиваційно-спонукальна сфера особистості. Для психології, що має справу з конкретною людиною, важливо визначити внутрішні спонукальні сили розвитку індивіда як

особистості, розкрити реальну психологічну основу цього процесу, особливо на ранніх етапах онтогенетичного розвитку. Питання про спонукальні сили і джерела розвитку має, як відомо, принципове значення в діалектичній теорії. Його рішення зв'язується передусім з наявністю внутрішніх протиріч, що борються, в явищах і процесах реального світу. Щодо формування особистості — це методологічне положення набуває реального смислу, коли ми передусім звертаємося до духовних потреб людини, що виражають у своїй сукупності його родову громадську суть.

Загальнопсихологічна природа потреби розкриває себе як «виток» протиріч, закладених в самій суті цих специфічних утворень людської психіки. Потреба людини у спілкуванні, предметом якої виступає інша людина в якості їй подібної, але такої, що володіє багатством власної суб'єктивності, реалізується передусім як міжособистісна взаємодія. В процесі цієї взаємодії відбувається обмін ідеями, думками, почуттями, роздумами, переживаннями, інтересами, рисами характеру тобто усім тим, що виступає надбанням внутрішнього світу індивідів, що спілкуються, і визначає багатство їх суб'єктивного досвіду.

У міжособистісній взаємодії встановлюється «діалогічний» зв'язок рівноправних партнерів, в якому немає поляризації сторін в тому смислі, що один «робить», а інший «споживає». Це завжди двостороннє, взаємне збагачення, оскільки, ділячись своїми почуттями, думками, знаннями з іншими, «віддаючи» себе іншим, людина сама стає духовно багатіше, досягає більш високих рівнів моральної і психологічної зрілості. В процесі задоволення потреби у спілкуванні через специфічні механізми ідентифікації, співпереживання, синхронізації, навіювання, наслідування і т. д. виникає можливість, залишаючись у рамках свого «Я», як би зробити крок в суб'єктивний світ іншої людини, залучитися до загальнолюдського досвіду, навіть у доступній для дитини формі. Ось чому саме у потребі спілкування міститься ключ до розуміння того, як здійснюється перехід людини-носія індивідуальної суб'єктивності, індивідуальної суті, в людину-носія суспільної суті і навпаки.

Експериментальні дослідження різних аспектів виникнення і розвитку потреби в спілкуванні на різних стадіях онтогенезу, і передусім на ранніх його етапах, переконливо показують величезну роль потреби у спілкуванні в розвитку найважливіших особистісних структур і форм поведінки. Передусім відзначається надзвичайно ранній прояв цієї потреби в онтогенезі людини, коли ні про які інші форми духовних потреб не йшлося. Хоча потребу у спілкуванні не можна вважати природженою, важко заперечувати наявність деяких її передумов. Наприклад, факт вибіркового ставлення новонароджених до дій, що витікають безпосередньо від людини, головним чином звукових (людський голос) та візуальних (особистість). Можна припускати, що дитина народжується з певною схильністю до сприйняття чисто людських подразників, передусім мовних. Можна припустити, що вже в допологовий період забезпечується деяка психологічна підготовленість майбутнього немовля до людського місця існування — до спільного життя з іншими індивідами, оскільки для новонародженого світ відразу ж виступає як світ людини і людських відносин.

Безумовно, для розвитку і формування потреби у спілкуванні, як, втім, і інших психологічних утворень особистості зростаючої дитини, вирішального значення набуває система її практичних дій з оточуючими дорослими людьми. І хоча в генезисі потреби в спілкуванні активно проявляють себе природжені передумови, вона виникає та формується на основі і завдяки практичним діям, діловій активності немовляти, що організовані і направляються з боку дорослого. Це положення представляється нам принциповим, оскільки тільки з цих позицій спілкування як провідна для усього психічного розвитку дитини потреба виступає не іманентно

властивою людині силою, а відображенням у формі психічної об'єктивної необхідності самого способу буття індивіда як суспільної істоти, усі зв'язки і стосунки якої до навколишнього світу опосередковані стосунками до іншої людини. Крім того, у світлі цього положення стає також очевидною взаємозв'язок виділених нами вище двох аспектів проблеми спілкування — як особистісної потреби і як матеріально-практичної взаємодії між індивідами. Причому провідним виступає другий аспект, оскільки потреба людини в іншій людині не лише проявляється, але й формується, розвивається в процесі реальних взаємовідносин. Ця закономірність має силу не лише на початкових етапах онтогенезу, але і на усьому його протязі. У свою чергу зміст, форми, емоційна насиченість, особистісна значущість і, головне, результативність практичних взаємовідносин багато в чому визначаються тим, якою мірою їх реалізація пов'язана із задоволенням потреби людини у спілкуванні, а також з рівнем розвитку останньої.

Матеріали психологічних досліджень і власних наукових спостережень дають підставу вважати потребу у спілкуванні одним з найдинамічніших і потенційно багатих психічних утворень особистості, що якісно змінюються упродовж усього її життя. Зміни зачіпають і її змістовно-мотиваційні характеристики, і форми й засоби задоволення, і можливості впливу на інші сторони і структури особистості. Причому спочатку ці практичні дії концентруються навколо задоволення природних та життєво необхідних потреб немовляти (у їжі, теплі, зручності та ін.). На різних етапах онтогенезу виникають нові диференціювання і різноманітні модифікації потреби у спілкуванні, а також нові співвідношення між ними, що визначає перехід його на більш високий рівень організації. Починаючи свій «шлях» від потреби немовляти в увазі і доброзичливості дорослого, вона надалі проявляє себе і в прагненні дитини до самоствердження, самостійності, визнання і поваги, до високої оцінки свого «Я» з боку інших, а у більш старшому віці також і в прагненні досягти взаєморозуміння з іншими, знайти душевну близькість з обраним колом людей, відчути свою причетність до усього людства, єднання з ним. Звідси зрозуміло, що розвитком потреби в спілкуванні багато в чому визначається становлення таких інтегральних особистісних утворень людської психіки, визначаючих цілісність і стійкість її системи, як самосвідомість і індивідуальність. Крім того, саме з цією потребою безпосередньо пов'язано зародження і розвиток інших, специфічно людських форм поведінки і потреб, що відповідають їм — моральних, естетичних, пізнавальних, потреб у трудовій, суспільно-організаційній діяльності та ін. Змістовний аналіз цих духовних потреб людини виразно виявляє в них специфічні форми прояву потреби індивіда в іншому індивіді.

На думку М. І. Лісіної, перебудова форм спілкування визначається конфліктом між загальним психічним розвитком і взаємостосунками дитини з оточуючими дорослими з одного боку і формою спілкування, що склалася, з іншого. Форми спілкування дошкільників з дорослими, що змінюють один одного у процесі комунікативного розвитку, можна розділити наступним чином.

Ситуативно-особистісна форма спілкування — задоволення потреби дитини у доброзичливій увазі дорослих, виникає від 0 до 2 місяців.

Ситуативно-ділова форма спілкування — потреба дитини у співпраці з дорослим. Дитині необхідно, щоб дорослий мав ставлення до того, чим займається дитина, і приймав участь у цьому процесі.

Позаситуативно-пізнавальна форма спілкування — з'являється у першій половині дошкільного дитинства. Провідним є пізнавальний мотив. Дорослий виступає у новій якості — як ерудит, який здатний забезпечити необхідну інформацію. У ході «теоретичної співпраці» обговорюються проблеми, далекі від обставин вза-

емодії дітей і старших, спілкування набуває виражений позаситуативний характер. Основним засобом спілкування у дітей з позаситуативною пізнавальною формою є, звісно, мовленнєві операції: адже тільки вони дають дітям можливість вийти за рамки обмеженої ситуації у безмежний оточуючий світ.

Позаситуативно-особистісна форма спілкування з'являється наприкінці дошкільного віку. Провідним є особистісний мотив спілкування. Для старших дошкільників характерне прагнення не просто до доброзичливого ставлення дорослих, а до взаєморозуміння й співпереживання з ними. Новий зміст комунікативної потреби дає дітям опору при обдумуванні моральних понять, при становленні моральних суджень, лише дорослі, які оволоділи соціальним досвідом, можуть допомогти дитині визначити правильний шлях [4].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз розкриває величезні можливості потреби у спілкуванні з точки зору розвитку і формування зрілої особистості. Важливо підкреслити, що процеси міжособистісного спілкування зачіпають передусім спонукальні, настановні, мотиваційні, емоційні сфери особистості, тобто найбільш значимі і глибокі її структури, формування яких будь-якими іншими способами і засобами представляє значні труднощі або навіть взагалі не може бути досягнуте. У цьому смислі спілкування виконує в цілісному розвитку особистості унікальну і нічим іншим не поповнювану роль.

Список використаних джерел та літератури

1. Запорожец А. В. Избранные психологические труды / А. В. Запорожец: В 2-х т. — М.: Педагогика, 1986. Т. 1: Психологическое развитие ребенка. — 1986. — 316 с. Т. 2: Развитие произвольных движений. — 1886. — 297 с.
2. Кон И. С. Категория «Я» в психологии / И. С. Кон // Психологический журнал. -1981. — т.2 — № 3. — С. 25-28.
3. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии/ А. Н. Леонтьев [Под ред. Д. А. Леонтьева, Е. Е. Соколовой]. — М.: Смысл, 2000. — 509 с.
4. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка //М. И. Лисина. — М.: Изд-во Ин-т практ. психологии, Воронеж: НПО «МОДЭК» 1997. — 383 с.
5. Мамічева О. В. Розвиток та місце мовномисленнєвих операцій в структурі мовної діяльності / О. В. Мамічева. Психолінгвістика: [зб-к наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. — Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2012. — Вип.10. — С. 80-85.
6. Мухина В. С. Возрастная психология /В. С. Мухина. — М.: Издательский центр «Академия». 1998 — 456 с.
7. Худобина Е. Ю. Соотношение эмоционального и когнитивного компонентов самооценки у младших школьников: Автореф. дис... канд. психол.н.: спец. 19.00.07 / Е. Ю. Худобина. «Возрастная и педагогическая психология». — М., 2009. — 22 с.
8. Чеснокова И. И. Самосознание, саморегуляция, самодетерминация личности / И. И. Чеснокова // Проблемы психологии личности. — М.: Наука, 1982. — С. 121-126.
9. Piaget, Inhelder B. The child's constructions of quantities / L., 1974.
10. Brophy J. E. Mothers as teachers of their own preschool children: The influence of socioeconomic status and task structure on teaching specificity— ty.— Child Development, 1970, vol. 41, p. 79—94.

References

1. Zaporozhets A. V. Izbranie Psychologicheskies Trudi / A.V.Zaporozhets: — Moscow: pedagogy, 1986. V. 1: Psychologicheskoe razvitiye rebenka. — 1986. — 316 p. Vol 2:Razvitiye proizvolnich dvizheniya. — 1886. — 297 c.
2. Con I. S. Category «Yai» in psychology / Y. S. Kon // psychologicheskij journal. 1981. — Tom. 2 — № 3. — c. 25-28.
3. Leontiev A. N. Lekcii po psychologii / D. A. Leontief, E. E. Sokolovoy]. — Moscow: Smisl, 2000. — 509 p.
4. Lisins M. I. Lichnost and psyche rebenka // M. Y. Lysyna. — Moscow: Izd In— t Pract. psychology, Voronezh: NPO » MODЭК » 1997. — 383 p.

5. Mamicheva O. Razvitie I misce operations movnomyslennyevyh v structure movleneviy diyalnosti/ O. V. Mamicheva. *Psyholynhvistyka [Sat -k sciences. works SHEE » Perejaslav -Khmelnitsky State Pedagogical University named Gregory Pans «]. — Perejaslav-Khmelnitsky: PE » ACS », 2012. — Vyp.10. — P. 80-85.*
6. Mukhina V. *Vozrastnaya psyhologiya / V. S. Muhyina. — Moscow: Yzdatelsky center «Academy». 1998 — 456 p.*
7. *Beast EY Sootnoshenye emotionanich and cognitivnich componentov v samootsenky mladshich. Shkolnikov: Author. di... candidate. psyhol.n.: spec. 19.00.07 / EY Beast. » Vozrastnaya pedahohycheskaya i psyhologiya.» — M., 2009. — 22 p.*
8. Chesnokov II *Samosoznanye, samorehulyatsyya, samodeternynatsyya personality / Y. Y. Chesnokova // Problemi psyhology lichnosti. — Moscow: Nauka, 1982. — P. 121-126.*
9. Piaget., Inhelder B. *The child's constructions of quantities / L., 1974.*
10. Brophy J. E. *Mothers as teachers of their own preschool children: The in-fluence of socioeconomic status and task structure on teaching specifi-ci-ty. — Child Development, 1970, vol. 41, p. 79-94.*

Н. Н. Могилева

ассистент кафедры логопедии и специальной психологии,
ГБУЗ Донбасского государственного педагогического университета (г. Славянск)

ПОТРЕБНОСТЬ В ОБЩЕНИИ И РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются роли коммуникационных потребностей в целостном процессе формирования личности на разных этапах онтогенеза. Связь является одним из главных условий развития ребенка. Установлено, что всестороннее развитие ребенка основывается на развитии культурного и исторического опыта, чья поддержка является взрослым. Этот процесс является сложным, организовал связь со взрослым играет значительную роль. Однако, для полного развития ребенка - дошкольника не только процесс общения со взрослыми является важным, но также общение со сверстниками играет большую роль. Передовые методологические основы роли необходимости связи и форм дошкольников связи и взрослых исследованы.

Ключевые слова: личность, потребностная сфера, общение, взаимодействие, деятельностный подход, субъектная активность.

N. Mogileva

assistant lecturer speech therapy and special psychology,
Donbass State Pedagogical University (Sloviansk)

REQUIREMENT IN COMMONUNICATION AND DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Abstract

The article deals with the role of communication needs in a holistic process of identity formation at different stages of ontogenesis. Communication is one of the main conditions of the child's development. It is determined that the all-round development of the child is based on the development of cultural and historical experience, whose support is an adult. This process is complex, organized communication with an adult plays significant role. However, for the full development of the preschooler not only the process of communication with adults is important, but also a communication with peers plays a great role. The advanced methodological foundations of the role of communication necessity and forms of communication preschoolers and adults are investigated. It is emphasized that the process of interpersonal communication affect primarily stimulating, installation, motivational and emotional sphere of the individual.

Keywords: personality, requirement sphere, communication, co-operation, behavior, subject activity.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2013